

Geen vertrouwen op de eigen kracht van mensen zonder sterke strak omliggende staat. Kijk uit voor feodalisering!

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is één ding. Het is belangrijk, een essentieel onderdeel van ons gedachtegoed. Maar staar je niet blind op je uitgangspunten, zo is de boodschap van historicus en liberaal ideoloog Frank Ankersmit. Concentreer je vooral op de grootste vragen van onze tijd. Frank van Mil en Ad van Vugt spraken met Ankersmit

Nadenken over je gedachtegoed is belangrijk, aldus Ankersmit, maar het meest belangrijk is wel wat je vanuit een bepaalde politieke traditie doet in het hier en nu.

‘Vanuit mijn vakgebied zie je ook dat al die grote politieke filosofen, al die mensen die hebben gezorgd dat onze politieke werkelijkheid er nu zo uit ziet als die het geval is, mensen waren die zich heel sterk lieten leiden door de urgentie van bestaande problemen. Men zag iets in hun samenleving waarvan ze dachten: ‘dat loopt helemaal mis als we er nu niet mee aan de gang gaan.’ Zoals bij Jean Baudin in de 16^e eeuw en de godsdienstoorlogen, met Thomas Hobbes in de Engelse Civil War en Locke in zijn strijd tegen het vorstelijk absolutisme en Montesquieu natuurlijk evenzeer. En dat is wat je een beetje kwijt bent wanneer je heel sterk op die beginselen gaat focussen.’

‘Ik heb altijd het gevoel dat je het beste kunt beginnen met de vraag: wat is er nu radicaal mis? Ik heb nu het gevoel dat er iets radicaal mis is; dat geeft me een gevoel van urgentie. En hoe kijk je daar nu als liberaal tegenaan? De liberale beginselen op zichzelf, dat is een beetje een kompas dat alle richtingen uit wijst, want er is de applicatievraag: wat doe je ermee? En dan moet je dus eerst weten op welke politieke sociale realiteit je ze gaat toepassen.’

Wat is er dan mis volgens u?

‘Het grote probleem van deze tijd is dat publiek en privaat helemaal door elkaar heen zijn gaan lopen. Waar je krasse voorbeelden van kunt noemen. Publiek belang, dat zijn zaken die het algemeen belang betreffen. Dat is dus de staat. Daarnaast heb je dingen die betrekking hebben op het individu. En ook de hele private sector.’

‘Dit door elkaar lopen uit zich in de hele verzelfstandiging en liberalisering en de hele cultus van de publiek-private sector, hybride organisaties. Dat is de cultus van de vermenging van publiek en privaat, met het gevaar dat de verantwoordelijkheden in de samenleving compleet zoek zijn geraakt – dat is ook de bedoeling geweest overigens: Het is een manier om steeds aan de ministeriële verantwoordelijkheid te ontkomen. Het geeft de minister ‘the best of both worlds’. Enerzijds heeft hij wel zeggingsmacht. Privatiseren gaat doorgaans gepaard met een hoop regelgeving. Vandaar ook de volstrekte naïviteit dat je van een hoop regels af zult zijn – integendeel het levert nog veel meer regels op dan hiërarchische sturing. Zoals Hoogervorst zei: ‘we gaan de zorg privatiseren maar we blijven wel verantwoordelijk voor de betaalbaarheid en de kwaliteit’. Nou ja, wat is er meer dan dat? Dat is alles waar het om gaat zo’n beetje! Dus je blijft wel de baas over alles, je stuurt via regels, niet op een directe manier en je kunt niet meer door de Tweede kamer of door de media op het matje geroepen worden. Want als die dat doen kun je zeggen: ja het is zelfstandig, daar hebben wij niks mee te

maken... Dan zit je als bewindsman natuurlijk op rozen. Je bent je verantwoordelijkheid kwijt en je kunt doen wat je wilt. Kun je doen, nu ja, wat er in het onderwijs gebeurd is.'

'De grondregel in een democratie is dat bevoegdheden altijd moeten corresponderen met verantwoordelijkheden. Mensen mogen geen bevoegdheden hebben waar ze geen verantwoordelijkheid over afleggen en als je bepaalde verantwoordelijkheid hebt horen daar ook bepaalde bevoegdheden bij. En nu zie je dus dat ministers allerlei bevoegdheden hebben, maar dat ze er in geslaagd zijn om de ministeriële verantwoordelijkheid daarvoor de nek om te draaien. Dat is niet hoe het hoort te zijn.'

'Ken je het boek 'the Shock doctrine', van Naomi Klein? Er is werkelijk geen enkel boek de afgelopen tien, twintig jaar dat me zoveel geschokt heeft. De grondgedachte is dat de privatiseringscultus veel te maken heeft met de Chicago school of economics, de monetaristen waar Milton Friedman de grote ideoloog van was. Zij dachten dat allerlei door de geschiedenis vererfde arrangementen vanuit economisch perspectief in hoge mate irrationeel zijn. Dus wat je moet doen is eerst de hele boel plat gooien – dat is die shock doctrine. En wanneer dan alles weer 'back to basics' is, in een soort Hobbessiaanse natuurtoestand, moet je alles volkomen vrijlaten en dan ontstaat de ideale vrije maatschappij. Dat is in 1973 in Chili voor het eerste gebeurd en dat is niet goed afgelopen. Zelfs het onderwijs is geprivatiseerd en je kunt er nu geen onderwijs meer geven want alles is kapot gebroken in kleine modules. Mensen concurreren op een manier zoals dat nu eenmaal niet kan functioneren in een universiteit, kortom dat hele systeem gaat er aan.'

'Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is belangrijk, maar dat kan alleen maar functioneren als je helder hebt waar de overheid dan wel ingrijpt. En dat marktdenken hier geen soelaas biedt.'

'Men beseft zich op dit moment onvoldoende dat de publieke sector een eigen set van normen en waarden, een eigen discours, een eigen rationaliteit heeft en dat je daar niet zomaar de normen en waarden van het bedrijfsleven op kunt plakken – normen en waarden die daar OK zijn, maar niet in de staat. Dit onderscheid tussen het publieke en het private is het essentiële punt in het liberalisme. Daarom was de Franse Revolutie het belangrijkste moment voor het liberalisme. In de revolutie is zeer radicaal het publieke en het private uit elkaar losgetrokken. Dat was ook wat hen motiveerde. Ze bestreden het Ancien Regime en het feodalisme. En het feodalisme was bij uitstek het politieke systeem waar publieke bevoegdheden in private handen zijn: je hebt belastingpachters, ambten waren te koop en zelfs overerfbaar. Dit leidde tot wantoestanden en dat is waar de Franse Revolutie tegen streed; een strijd tegen de middeleeuwen. Nu komen al die dingen weer terug. Zie maar wat Naomi Klein beschrijft over Amerika, over Halliburton, over Blackwater; dat zijn in wezen middeleeuwse praktijken. De Amerikaanse staat heeft aan dit soort bedrijven het monopolie van het geweld uit handen gegeven. Dat is wat voor mij nu urgent is.'

'Natuurlijk begrijp ik ook dat de staat steeds groter geworden is, en nu weten we dat hier grenzen aan zitten. Daar stelt zich de vraag: wat zijn de grenzen van de staat, tussen publiek en privaat? En deze vraag stelt zich nu met een urgentie die nog niet eerder het geval is geweest.'

Hoe stel je die grenzen dan vast?

'Ik denk dat mensen daar verschillende opvattingen over hebben, maar dat de grenzen gesteld moeten worden ligt wat mij betreft vast. En dat zou ook van links tot rechts bij iedereen helder moeten zijn. En de grenzen zouden ook heel duidelijk moeten zijn. Dat is waar voor mij de christendemocratie, met haar neiging tot corporatisme, zichzelf buiten spel zet. Dat is nu een politiek systeem waar ik helemaal niks mee heb, want dat is vervlochten met de gedachte van de publiek-private sector.'

Terwijl privatiseringen en dergelijke altijd worden neergezet als iets (neo-)liberaals...

‘Dat neo-liberalisme en het christendemocratische denken zijn in feite middeleeuws. In beide gevallen heb je te maken met een groot wantrouwen tegen de staat. Je moet niet vergeten: Liberalen zijn helemaal niet wantrouwend tegen de staat – ze hebben het ding zelf gemaakt en altijd bemand. Liberalen hebben er ook de grootste uitdaging aan gegeven. Vergelijk de staat van 1800 maar eens met die van 1900, in de hele geschiedenis van de mensheid is er geen grotere uitbreiding van de staat geweest dan in die honderd jaar liberalisme. Dat dit een tegenstelling is tussen principe en handelingen is een wijdverbreide mythe. Dat liberalisme anti-etatistisch zou zijn is kul!’

‘De tekst van de richtingwijzer ‘vertrouw op de eigen kracht van mensen’ is een interessante manier om de vraagstelling naar het private domein te formuleren. Ik heb liever een wat duurdere staat die zich niet wenst te bemoeien met hoe mensen moeten leven dan een staat die mensen zegt wat een gezond leven is. Ik heb bij politici als Rouvoet en Klink, en al hun voorstellen van wat mensen moeten doen, het gevoel dat er meer in het spel is dan alleen moraliseren. Zij kiezen daadwerkelijk voor de burger. Ze zeggen: dat heeft de burger maar te willen. De burger is voor hun niet meer dan een constructie. Het is niet langer een realiteit die kiest, nee: ze kiezen voor hun. Dan gaat de gekozene op de plaats van de burger zitten. En dan is de verwarring compleet. En het omgekeerde zie je ook bij burgerfora en dergelijke want daar moet de burger op de plek van de staat plaatsnemen. Gekker kan het niet worden, zou je zeggen. Overigens zie je daar nooit wat van terecht komen want de machtsverhoudingen zijn sterk asymmetrisch en overheden trekken zich nooit wat van deze fora aan. Maar in al deze dingen zie je hoezeer publiek en privaat door elkaar zijn gegroeid.’

Welke argumenten bestaan van oudsher in de 17^e en 18^e eeuwse filosofie om te vertrouwen op de eigen kracht van mensen?

‘Achter ieder politieke filosofie zit een mensbeeld. Dat zie je heel mooi in het natuurrecht: Zo kun je denken aan Hobbes’ Leviathan. Dat is een onvriendelijk mensbeeld, hij zegt: ‘the state of nature is nasty, brute and short’ en als je de mens aan zichzelf overlaat slaat men elkaar het hoofd in. Daarom moet er een heel sterke staat boven staan om mensen uit elkaar te laten. Je ziet hier een sterke link tussen een negatief mensbeeld en een sterke staat. Dat is meteen al weer anders bij Locke, aangezien hij in zijn natuurstaat al een heleboel elementen van wat wij ‘civil society’ noemen opneemt. Er is al iets van eigendom, ‘nature mixed with labour’. Daar heeft de staat betrekkelijk weinig te doen. Dat wordt nog zonniger bij Rousseau. Hij ziet de mens in een oorspronkelijke natuurstaat en door de geschiedenis wordt de oorspronkelijke helderheid en transparantie van de mens bedorven. De geschiedenis is troebel.’

‘Het mensbeeld dat je hebt heeft zeker invloed op hoe je de staat vorm wil geven. Het heel positieve beeld van mensen is eigenlijk niet helemaal de liberale traditie. Door de bank genomen hebben liberalen een nogal realistisch mensbeeld, dat z’n oorsprong heeft in de 17^e en 18^e eeuw. Zeker de 17^e eeuw is een zeer pessimistische eeuw geweest, met religieoorlogen. Mensen hadden het gevoel dat de westerse beschaving tot een eind kwam en dat de mens niet tot iets goeds in staat is.’

‘Na verloop van tijd kreeg je hier wel een correctie op, waardoor het mensbeeld ingewikkelder werd. Men werd er zich op een bepaald moment van bewust dat er zoiets is als de interactie tussen menselijke handelingen en waardoor het zo kan zijn dat zelfs als mensen slecht zijn het resultaat goed is. Dat is de befaamde these van de onbedoelde gevolgen van het intentionele menselijk handelen van Adam Ferguson. ‘In every time and each hour of our enlightened age we stumble upon arrangements which are the result of human action but not

of human design.’ De intenties van mensen kunnen dan slecht zijn, maar het desondanks resultaat goed, zoals dat bij Smiths ‘invisible hand’ prototypisch het geval is.’

‘Dat heb je bij Kant uiteraard ook, een vrij negatief mensbeeld. Kant beschrijft de mens als een krom stuk hout waaruit niks rechts te timmeren valt, maar dat neemt niet weg dat er ook een positieve kijk is bij Kant: Hij geeft een hele lofzang op hebzucht, geldingsdrang en zelfs op oorlogen. Dit zijn volgens hem de instrumenten waar mensen last van hebben, waardoor mensen zich gaan afvragen wat ze aan deze last kunnen doen, wat ze kunnen doen om de samenleving redelijker en zedelijker te maken. Die impuls zouden ze niet hebben wanneer in het menselijk karakter deze onaangename trekken niet zouden zitten. De lelijke aspecten van de menselijke natuur zijn de motor van de geschiedenis.’

‘In de negentiende eeuw wordt alles een stuk ingewikkelder: Het liberalisme komt in een andere positie te verkeren. In de 18^e eeuw moesten liberalen de liberale vrijheid nog bevechten op absolutistische en autocratische regimes. Dat waren allemaal defensieve argumentaties. Na de Franse revolutie en de restauratie zag je de triomf van het liberalisme. De liberalen waren toen de baas en moesten een nieuwe orde scheppen. Dat waren de hoogtijdagen van het liberalisme. Een van de gekke dingen is dat hier in Nederland nooit aandacht voor is geweest, terwijl het 19^e eeuwse liberalisme de moderne wereld gevormd heeft: het heeft de parlementaire democratie tot stand gebracht. Dit was een creatieve vorm van het liberalisme.’

‘Het is wel zo dat mensbeelden in deze 19^e eeuwse invalshoek niet zo meer van belang was. Het gaat dan meer om concrete vragen over de vorming van staat en samenleving. Anderzijds zie je wel bij Toqueville dat de democratie volgens hem een effect heeft op hoe de mens in elkaar zit. Dat is eigenlijk andersom... De democratie leidt volgens hem tot een soort van geestelijke ontmaning.’

‘Het streven voor algemeen kiesrecht van de jong liberalen aan het eind van de 19^e eeuw had niet zozeer te maken met een positief mensbeeld. Het heeft meer te maken met een toen gemaakt onderscheid tussen burgerlijke en politieke vrijheden. Dit onderscheid werd voor het eerst gemaakt in 1728 door Lieven de Beaufort en is later overgenomen door Fergusson en vooral ook door Benjamin Constant. Het idee is dat je als burger twee vrijheden hebt: enerzijds de burgerlijke vrijheid als bescherming tegen de buitenwereld tegen de staat, en anderzijds de politieke vrijheid, het recht om te participeren in politieke besluitvormingen. Daarin speelt mensbeeld niet echt een rol. Het is eerder een consequent doorgevoerde gedachte.’

Ad van Vugt is coördinator van de Permanente Programmacommissie (ppc) D66

Frank van Mil is hoofd van het Kenniscentrum D66 en secretaris van de ppc